

ILLYÉS GYULA

Elpuskázott tartomány

Innen nézve nincs egybekivánkozóbb ennél a kelet-európai, ennél a Baltikum—Adriatikum-i földrajzi térnél; a közös mese- és a népdalmotívumok épp úgy összeabroncsolják, akár az államiságnak, a lírai költészetnek, vagy az ekehasználatnak hasonló alakulása. És amonnan nézve nincs terület, ahol az egymásra utalt elemek a közös üstben föloldhatatlanabbul fortyogtak; ahol a tarkaságból nehezebben alakult harmónia, az érdes különbözőségekből jó anyagú különféleség. Az érintkezés eredménye kevés. Annál több a tanulsága. Hogy az innen s onnan vizsgáló szem legalább a példát lássa világosan. Hogy mi is volt itt a történelem kínálata: az a „kihívás”, amelyre az Arion szerkesztője most választ vár azzal a kérdéssel: van-e (legalább kialakulóban) „a világ irodalmának és művészetének egy sajátosan »kelet-európai tartománya«”.*

Nyolc-tíz anyanyelven, legalább húsz-huszonöt dialektusban lehetne erről a tárgyról ugyanazt a vezércikket ma is közzétenni, körmondatok évtizedes, hovatovább évszázados kész elemeivel. Hogy mennyi katasztrófát okozott a népek kínálkozó együttműködésének elmaradása. Hogy milyen sürgető a megvalósítása. Hogy mennyi a lehetőség s főleg a remény; de tán már az eredmény is.

Hadd ne menjek be a szavak utcájába. A remények, a lehetőségek, az ábrándok: a délibábok helyett hadd nézzem, mi is áll itt a valóság talaján. Még a tervajzok helyén is.

Egy nemzedék tapasztalatát mondhatom. Nem is egyét; kettőt.

Nem feledve, hogy mindenféle irodalmi és művészi kapcsolat a mindenkori teljes szellemi élet függvénye, a szellemi életet pedig további valóságos adottságok — történelmi és jelenkoriak — alakítják, a föltett kérdésre az én rövid összefoglalóm az eddigiokről lelkiismeret-gyötrően nem kedvező.

A mentesség? Mint a többi itteni nép, ilyennek mi, magyarok is bőviben vagyunk.

Mi a legjellemzőbb erre a területre? Hogy bármily egységes volt, mindig szétszaggatott is volt: mindig külső erők ostromolták, és nemzetei, főleg az újkorban, csak egy-egy historiai pillanatra voltak függetlenek.

Ha a Habsburg-birodalom s vele Közép-Európa a népek börtöne volt, a lázongó rabok sokféle hangja közt a magyar szellemi élet a börtön lebontása tervéhez kezdettől fogva — s ez ma is fő mentességünk — új, közös épület meg-

* Az Arion szerkesztője: Somlyó György. Az ankét nemzetközi méretű; nemzetközi tekintélyű írástudók feleltek már a körkérdésre. Mivel az együttes közzététele a dolog természetéből folyóan hosszabb időt kíván, Somlyó György ajánlotta föl, hogy ez az én válaszom hamarabb s külön is megjelenjen.

alkotását ajánlotta, Kossuth elég messze ható szavával is: egy dunai konföderációt. Ezen nemcsak a társadalomtudomány vezetői munkálkodtak; a legnagyobb költő, a legnagyobb két zenész is. A pillanat elérkeztek, a börtön összedőltek a politika nem közöset épített. A régi kövek az új konstrukcióban is régiek maradtak. A magyar nép milliós tömegei ráadásul még az anyanyelvi egységből is letörettek. S az egy nagy börtön helyett a népet több kicsi gyötörte.

A két háború közt föllépett magyar írónemzedék — épp a magyar irredenta leghevesebb idején — már Ady, Bartók és Kodály szellemében tette fő programpontjává azt az örökséget, melyet a Habsburgok ellenzékeként legjobban Teleki László fogalmazott meg. Hatásos jelszó kínálkozott. Batsányi 1789-es nagy verszáró sora, hogy Vigyázó szemetek Párisra vessétek! már rég iskolaanyag volt, minden magyar fülbe utat lett. Csak a földrajzi irányon kellett fordítani. Szemünket ne Párizsra szögezzük, hanem Prágára, Belgrádra, Bukarestre; ne a távolba tekingessünk, hanem egymásra.

Nem először írom le a fájdalmas élményt. Nem kaptunk viszonzó pillantást. Nálunk folyóiratok, mozgalmak alakultak nem kis részben azért, hogy a testvéri kéznyújtást kifejezzék. Ezúttal mi, magyarok voltunk a rosszabb helyzetben, alul. Lehetett tehát úgy is látni: a kéz fölfelé nyúl. Vártuk, hogy odaát jelenik meg egy Ady, egy Bartók. Illetve, ha már megvan, lesz ide is szava.

Azt ígértem: a valóság talaján maradok, s most azt kérdelem: nem volt-e délibábos ábránd ez a remény is?

A századforduló nagy hiedelme, hogy a nemzeti ellentéteket a szocializmus nemzetközisége oldja föl, a gyakrabban hangoztatott jelszavak ellenére is kíváncsian maradt. A nemzeti türelmetlenség az anyanyelvi türelmetlenség formába burkolódzott. Nem egy olyan országban is, amely gazdasági berendezkedésében többé-kevésbé a szocializmus felé tett utat.

Sajátos közép-európai szellemi élet kialakulásának útja a bensőbb szellemi érintkezés lett volna. Pontosan: a fordítás és összejárás. A találkozások jó része merőben hivatalos volt, a politika kívánalma szerint. Nagyrészt a fordítások is. Csak a versek kaptak, elég gyakran, szívből kelt tolmácsolást. Önként való szomszédba nézés vagy kiváltképp kéznyújtás? Művészi értékű (és tartalmú) érintkezés? Voltaképp két nevet említhetünk. Révükön van maradandó csere-emlék is. Krleža tanulmánya Adyról; Németh László tanulmánya Krležáról, majd ugyanannak írásai a cseh irodalomról. Klasszikusainkkal meg-megkínáltuk egymást, ugyancsak protokollárisan, de az élő irodalom? Krleža a magyar színpadon is megjelent. Mikor Németh közzétette Husztról írt drámáját, megtagultak még egyszer a szemek: No, most; ilyen művészi szinten még sehol a világon nem ünnepelték meg a legnagyobb cseh hőst, beletudva tán magát Prágát is. Azt hiszem, Németh Husztját le sem fordították.

Nem ajánlok összevetést a kölcsönös irodalmi beszámolók és átültetések arányáról. Szomszédaink szellemi termékeit nemcsak mi, magyarországi magyarok kommentáljuk és közvetítjük. Határon túli milliós magyar tömegek folyóiratai, heti- és napilapjai bőségesen nyújtják számunkra is a fordítást és beszámolót. Mivel ennek kölcsönösége nincs meg, szomszédainkról többet tudunk, mint ők rólunk, ám az érintkezést ez sem a kívánt módon szolgálja. Így a múlt méltó bevallása is elmarad; ehelyett folyik a hagyományos legenda-verseny, hogy ki, hol, mikor volt előbb: ki elsőb tehát a jog, de így a — szellem terén. A kölcsönös vallomásnak, a testvéri szóértésnek olyan — boldogtalan korban is — boldog ideje, amilyen például a Zrinyieké volt, nem folytatódott. A latin aroncsot is lepatantották a nemzeti nyelvek. Izland irodalmáról többet tudunk, mint Albániáérol; az írekről többet, mint a bolgárokl-

ról vagy a lettekről. Több grúz, több katalán költővel kezeltem, mint osztrákkal vagy szlovákkal.

Ilyen ködgomolygásban aki tájékozódni akart, természetesen a magasabb fényforrásokat kereste. A vigyázó szemek ezúttal ily módon emelkedve szegeződtek a Batsányi Párizsát megörökölt helyekre. Oda küldjük kérdéseinket, onnan várunk feleletet. Közös dolgainkra is.

Ez a magyar nemzedék tehát, amelynek nevében szólni némi illetékességet éreztem magamban, sorozatos kudarc emlékével vonul le a pályáról. Villantsuk meg a szabványos reményt, hogy az utánunk jelentkezőknek több szerencsájuk lehet, tehát ne adják föl a küzdelmet? A remény az, hogy az emberiség általában észre tér: különbözőségeiből nem ellentét lesz, hanem hasznos kiegészülés; üdvös béke tehát. Hogy ebben nekünk is részünk lesz. Hogy ezúttal nem ártalmas, hanem jóakarató külső erők terelnek bennünket.

